

Ivan Adamovič

Třináctero přikázání literární kritiky

čili

S kánonem na vrabce

Ríká se, že kritik je partnerem čtenáře i spisovatele. Jenže k partnerskému vztahu musejí být vždy dva. V naší zemi jsou tisíce čtenářů science fiction a desítky spisovatelů. Kolik máme ale dobrých kritiků? A pokud opustíme hranice našeho žánru - kolik má česká literatura obecně dobrých, aktivních kritiků, kteří by byli stejně důležitými kulturními činiteli jako samotní spisovatelé nebo jiní tvůrci umění? Northrop Frye píše, že každé umění potřebuje kritiku, jinak mu hrozí buď pád k populismu a podbízející snaze oslovovat publikum přímo, nebo naopak seklářská izolace a rezignace na kontakt s širším publikem.

Také každý žánr potřebuje svou vlastní kritiku. Fundovanou, přemýšlivou a provokující k myšlení. Proto mi je smutno, když se setkávám s tolika nekompetentními recenzemi na Internetu, ve fanzinech, ve specializovaném kritickém měsíčníku Ramax a bohužel až příliš často i v samotné Ikarii. Nejsem sám, kdo pociťuje potřebu kvalitnější žánrové kritiky i diskuse o ní. Jenže tu je další problém - většina z nás ani pořádně neví, co to kritika je, jaké jsou její úkoly a jak se dobrá kritika „dělá“. Není divu. Dlouhá léta tu neměl kdo kritickou tradici kultivovat a svým způsobem to platí do dneška. Za socialismu vycházelo několik specializovaných literárních časopisů, ale s výjimkou let 1968-69 v nich mnozí z nejlepších kritiků publikovat nesměli. Dnes jsou tito vzdělaní pánové vesměs po smrti, nová generace kritiků se rodí jen pomalu a málo, kde vydávat podrobnější kritické studie, rapidně ubývá.

Jelikož se recenzováním knih i teorií kolem science fiction zabývám a protože jsem sám nedokázal odpovědět na některé úplně základní otázky související s literární kritikou, ponořil jsem se do studia pramenů, abych si ve věci udělal jasno. Po měsících pátrání a bádání jsem zjistil, že jasno se stále ještě nedostavilo, ale že to mnohá nebude problém jen můj, jako spíše složitostí tématu obecně. Následující řádky píší tedy za polojasného svitu částečného osvětlení a v skrytu duše doufám, že budou alespoň částečným přínosem k naší kritické rozpravě i praxi.

Zkuste si někdy vyhledat literaturu o literární kritice. Stejně jako já brzy přijdete na to, že jste vstoupili do krajiny s nápisy „hic sunt leones“, případně při bližším pohledu budete mít pocit orientálního bazaru. Literatury o literární kritice je totiž kručně málo. Buď budete odkázáni na díla klasiků jako F. X. Šalda, kteří jsou inspirující, leč v mnohém překonaní, zatímco u novějších textů se ocitnete v pře-

středce soupeřících kritických teorií, jež nějaké společné základy již dávno opustily, ba dokonce tvrdí, že společné základy nikdy neexistovaly. Situaci ještě komplikuje fakt, že v anglosaské literatuře není příliš jasný předěl mezi teorií (literary theory) a kritikou jako takovou (literary criticism), přesněji řečeno z criticism je často označována i čistá teorie.

A také přijdete na to, že literární teoretici o kritice samotné tuze neradi píší. V kanonizované *Teorii literatury* od Reného Welleka a Austina Warrena je v pěti stech padesáti stranách jen dvacetistránková kapitola o „hodnocení“, přičemž si autoři dávají úzkostlivě pozor, aby se netýkala ničeho praktického.

Proč je tomu tak? Možná i proto, že zatímco *kritika samotná* je již něco odvozeného (ale jen zdánlivě, k tomu více později), je to sekundární text vůči primárnímu textu díla, pak *psaní o kritice* hrozí na pohled již zcela odtažitou terciálností, bylo by to „psaní o psaní o něčem“. Jak ale uvidíme, těch důvodů je více.

Co je kritika a čemu slouží

Literární kritika je analýza, interpretace a hodnocení literárního díla. Slouží jako prostředník mezi dílem a čtenářem.

Definice osekaná na samou dřeň je zdánlivě prostá a prostá jakýchkoliv rozporů. Realita je ovšem mnohem složitější.

Kritika díla se pěstovala již v antice a byli by tací, kteří by tvrdili, že od té doby příliš nepokročila. Nicméně literární kritika jako instituce se zformovala v první polovině 19. století. Její vznik byl vyvolán rozmachem masové reprodukce literatury, masové kultury, a vznikem nových čtenářských mas, jež bylo třeba kultivovat a poskytovat jim orientaci ve vydávaných dílech.

V té době se také ustálily určité názory na to, co je to dílo a jaké hodnoty je třeba v něm hledat. Byl uznán jakýsi kánon, tedy konečná množina literárních děl, která jsou bez diskusí pokládána za významná a základní. Literární dílo bylo považováno za svébytný útvar, který má (nebo nemá) jisté základní hodnoty, které do něj vložil autor. Úkolům kritika či vnímavého čtenáře bylo v díle tato autorem zašifrovaná poselství nalézt a tak dílo teprve plně vychutnat, případně vyložit méně zkušeným čtenářům.

Tato představa víceméně platila do 60. let 20. století. S rozvojem nových kritických teorií a nástupem postmoderního myšlení se však představa jakéhosi univerzálně pochopitelné-

ho a hodnotného díla začala borit. Z toho plyulo, že ani všeobecně platná literární kritika není možná. Na dílo bylo možné nahlížet aparátem nejrůznějších kritických teorií, jež samy o sobě nebyly od literatury odvozeny. Samozřejmě tyto různé optiky nacházely v jednom a tomtéž díle zcela rozdílné významy i hodnoty a snadno mohlo být jejich hodnocení i protichůdné.

Wilbur Scott ve své knize *Five Approaches to Literary Criticism* z roku 1962 rozděluje druhy literární kritiky podle použitých teoretických východisek na kritiku morální, psychologickou, sociologickou, formalistickou a archetypální. Jak vidíte, do hodnocení literatury vstupuje celá řada dalších vědních disciplín, od etiky přes psychologii až k antropologii. Tento výčet ale není zdaleka úplný. Z dalších přístupů k literární kritice jmenujme především tyto: marxistický, sémiotický, psychoanalytický, dekonstruktivistický a poststrukturalistický, hermeneutický, feministický, postmodernistický, postkoloniální a to pořád ještě nejsme u konce s výčtem. Feministický kritik pak v románu hledá úplně jiné hodnoty a významy (například identita ženské hrdinky či projevy patriarchální hegemonie) než kritik marxistický. Jejich kritické referáty o díle mohou být naprosto rozdílné, a přesto oba stejně hodnotné.

Každý z těchto oborů bude mít samozřejmě zcela jiná díla ve svém kánonu. Každý nový pohled na dílo likviduje starou představu o nějakých univerzálních hodnotících měřítkách. Navíc se čím dál častěji přesouvá zájem z úmyslu autora na recepci čtenáře. Tvrdí se, že teprve aktem čtení se z pouhého textu stává dílo, tvůrcem díla je tedy čtenář sám. Jelikož si každý čtenář dílo vyloží po svém a každý si při četbě představuje něco trochu jiného, rozevřela se tím pod celou literární kritikou propast nespoutané subjektivní bez jakýchkoliv mantinelů.

Je zřejmé, že pokud hodnotíme dílo jako literaturu a nepřeseme-li odbornou studii, bylo by ošidné ulpávat na jakémkoliv z uvedených přístupů. Je ale dobré o všech vědět a sem tam - podle povahy díla - sáhnout po kritickém aparátu toho či onoho. A mít stále na paměti onen čtenářský a nikoliv autorský výklad díla. Ten je totiž obzvlášť užitečný při hodnocení populární (žánrové) literatury, kterou science fiction bezesporu je. Aniž bychom nutně rezignovali na jisté základní literární hodnoty, měli bychom zároveň brát v potaz mínění teoretiků popkultury, zejména Stuarta Halla

a Johna Fiskeho, kteří dávali příjemci díla mnohem víc svobody, než by kterýkoliv starší kritik připustil. John Fiske říká, že dílo se stává prvkem populární kultury v okamžiku, kdy se jeho příjemce nespokojí s významy vytvořenými producentem díla, ale kdy v něm čtenář spatřuje nové, vlastní významy. Pryč se školským přístupem „co tím chtěl básník říci“! Jak říká Roland Barthes: Dílo nelze vykládat, protože nic není jasnější než dílo samo. Spíše se ptáme: „Jaký má pro vás toto dílo význam? Jaký smysl jste si v něm našli vy sami?“ To se ale týká čtenáře. Od kritika se chce přečte jen něco víc, než přečíst si dílo po svém. Kritik musí být kultivovaným čtenářem. Musí být schopen své vnitřní pochody vyvolané dílem reflektovat a podat o nich zprávu.

Právě o existenci či neexistenci společného základu pro literární kritiku svedl s kritiky známý soubor Karel Čapek v roce 1933. Čapek v něm zastával onen starší názor, že existují jistá základní měřítka, jež mají být společná všem kritikům. V článku *Past Šrámkova a past kritiků* se pozastavil nad rozdílnými kritickými reakcemi nad Šrámkovým románem. Čapek tvrdil, že umění není tak subjektivní záležitost, aby dílo připouštělo naprosto protichůdné kritické reakce. Ty jsou podle jeho slov pouhým *mněním*, zatímco skutečná kritická práce má podle něj spíše blíže k *poznání*. „Nachází kritik ... to, co v díle je,“ píše Čapek, „nebo něco, co v díle není?“ On sám je samozřejmě pro první případ. Zřejmě by se podivil, kdyby o nějakých třicet let později četl sémiotika Rolanda Barthesa, který píše, že zatímco věda význam tvoří, kritika jej rozebírá. Jiní moderní kritici dokonce tvrdí, že úkolem kritiky není význam díla odhalovat, ale spíše zahalovat.

Co by tedy měl kritik konkrétně dělat?

Kritikova práce

Četba českých pramenů o literární kritice případnému novopečenému kritikovi poskytne praktických rad pomálu. Spíše se dozvíte, jak by dobrá kritika vypadat neměla.

Král české literární kritiky F. X. Šalda preferuje kritiku vášnivou, provozovanou silnou kritickou osobností s „prožitým vztahem k umění“ a bohatým vnitřním světem.

Ve stati *Kritika pathosem a inspirací* Šalda píše, že kritik se má snažit především o odhalování nepoctivosti díla. „Podvodníkem je umělec, který mluví o kráse a nedává jí, mluví o vznešených věcech, ale nízkým stylem.“

Správný kritik podle Šaldy přebásňuje dílo, které kritizuje, přijme vlastnosti autora a dobývá dílo z nich. Dalším zajímavou poznámkou je, že kritika nesmí dílo nejprve drobit na součástky. Pak by totiž ztratila ponětí o jeho velikosti a celku. „První a nejdůležitější otázka, kterou si musí položit a již musí zodpovědět kritik,“ píše Šalda, zní: „Je ta která práce literární uměleckým činem nebo pouhou prací?“

Karel Čapek je ve svých pozorováních sice méně vzletný, ale pragmatičtější. V *Roz-*

hovoru o kritice, který vyšel v Přítomnosti r. 1933, zaznamenaný Josefem Kodlčkem, Čapek hovoří především o negativních stránkách kritiků: Kritici jsou fádni a umrtvující, nehovoří o tom, co autor vytvořil, ale o tom, co nevytvořil („srovnávají to, co tu je, s něčím, co by tu podle jejich vydumání mělo být“), nechtějí poznávat, ale poučovat, kritikům chybí instinkt mistra, díky němuž jedním hmatem pozná dobré dílo.

Čteme-li, co napsal o kritice Arne Novák (*Kritika literární*, 1925), může se nám zdát, že kritika nemůže mít nic společného s vášní a inspirací: „Kritikovat, t.j. pronášet zdůvodněné soudy o způsobě, hodnotě a vnitřní souvislosti děl literárních, není libovolným projevem chvilkového dojmu, osobního zaujetí neb nahodilého rozmaru; nýbrž vážným úkonem činnosti naukové.“ Serióznost literárního historika se nezapře.

Jeden z našich nejuznávanějších kritiků 20. století, Václav Černý, publikoval v roce 1968 knížku s názvem *Co je kritika, co není a k čemu je na světě*. Je zajímavou meditací o kritice a umění, ale jako manuál pro začínajícího kritika je příliš abstraktní. Ledaže by vám pomohly sentence typu: „Umělec a jeho dílo jsou pro kritika domyslitelnou hypotézou o podstatě skutečnosti a kritik tuto hypotézu formuluje a posuzuje její nosnost.“ Podle Černého je kritik průnikem pedagoga, vědce a umělce.

Kritikem, který by snad nejspíše mohl být zván novodobým Šaldou, je Jan Lopatka, který začal publikovat počátkem 60. let. Lopatka byl nadaný pronikavou inteligencí, rozhledem a názorovou odvahou i ochotou jít často proti proudu. Ve svých recenzích si dokáže všimnout maličkostí a zároveň vidět dílo v širokých kontextech. Napsal také několik textů o kritice, ale jsou pro naše potřeby příliš úzce tematicky zaměřené. Zznamenejme však alespoň jeho výzvu poměřovat autora především jím samým, jeho vlastními schopnostmi, spíše než porovnávat jej s ostatními.

Je smutné, že čím více se blížíme k dnešku, tím méně textů o kritice nalezneme. Za posledních dvacet let v češtině snad nevyšla jediná nová kniha o literární kritice, nepočítáme-li Nástin dějin české literární kritiky od Aleše Hamana.

A tak asi nejinspirativnějším zdrojem je několik čísel časopisu *Tvar* z roku 1996, kde proběhla anketa na toto téma. Vyberme několik užitečných názorů:

Milan Jungmann potvrzuje výše citovaný názor Jana Lopatky: „Měřítka odvozuji z díla samého, na začátečníka mám jiné měřítka než na zralého autora, průměrnému talentu nevyčítám, že nevytvořil geniální dílo, uznávám právo čtenáře na zábavnou četbu.“

Vladimír Macura: „Měřítka? Spíš jde o to, jestli se text při čtení skládá do smysluplného celku, který oslovuje a cosí podstatného sděluje - a nemíjí se s vámi. Jde o to, jestli v té záplavě knih právě tato jediná kniha říká něco nového.“

Daniela Hodrová: „Kritika by neměla být snůškou výtek, ale konzistentním názorem na svět a literaturu. Neznamena to, že by kritik měl tento názor ve svém výrobu deklarovat, ale měl by kritikou prosvítat.“

Jiří Peňás: „Podstatný je, myslím, osobní inspirativní čtenářský zážitek, ten by neměl být nikdy zamlčen a formulován by měl být (v recenzích) co možná nejvýstižněji, ale zároveň tak, že se nestane egocentristickou svévolí.“

Dotkl jsem se jen několika z mnoha různých chápání literární kritiky. Obecně v názorech na funkci kritika rozeznáme dvě tendence. Podle první, starší, má kritik poznat záměry autora a hodnotit, zda v nich byl úspěšný či nikoliv. Novější přístup je osobnější - kritik v něm rozkládá, jak dílo působilo na něj samotného a ukazuje, jakými mechanismy toho autor dosáhl. Právě tato schopnost vysvětlit estetické účinky díla jej odlišuje od běžného, méně kultivovaného čtenáře, který dokáže jen vyjádřit, zda se mu kniha líbila či nelíbila.

Recenze versus kritická stať

Po tom všem, co tu již zaznělo a co tu ještě zazní, si musíme poctivě odpovědět na otázku: co to všechno má společného s časopiseckou recenzí? A nechceme toho po nebohém recenzentovi trochu moc? Hovoří-li se totiž o literární kritice, padají-li ušlechtilá slova, většina odborníků má na mysli rozsáhlejší kritické útvary než sloupek v novinách nebo časopisu.

Ale i když recenze je nutně omezená rozsahem i uzavěrkou a je jakýmsi prvním kritickým osaháním knihy, nemusí nutně rezignovat na většinu z obecných požadavků na literární kritiku. Recenzent by podle mého názoru měl zvážít všechny názory a „příkázání“ a i když nepoužije nutně všechny, alespoň některé mu mohou být vodítkem. Samozřejmě není možné psát do lkarie recenzí založenou třeba na pojmovém aparátu strukturální estetiky. Ale že je na formě recenzí SF děl co zlepšovat, v tom mi jistě dáte za pravdu. Niže uvedené příkázání jsou ideálem, o něž je dobré usilovat. Nepodaří-li se ale dodržet všechna, neznamená to, že recenzent zklamal.

Chris Lawson, autor povídky v tomto čísle, smířlivě rozlišuje kritiky na tři typy:

Prvním je „průzkumník trhu“, kritik, který přináší první zprávy a dojmy z díla jako doporučení čtenářům či divákům a své recenze publikuje v masových médiích. Druhým je „analytický komentátor“, který ani tak nehodnotí umělecké kvality díla, jako spíše jeho kontexty, souvislosti a podobně. Pracuje na intelektuálnějším rovině, publikuje v odbornějších časopisech a na rozdíl od prvního si může dovořit prozrazovat i pointy příběhu. Třetím kategorií je „kritik-umělec“, jemuž kritizované dílo slouží jen jako odrazový můstek k dalším úvahám, spíše než kritiky produkuje eseje a od umělce se liší jen odlišnou formou vyjadřování. Nesmíme mít za zlé recenzent-

tům, že se někdy mylí, tvrdí Lawson. Nemají obvykle možnost nechat si zážitky z díla uležet v hlavě delší čas. Film *Blade Runner* prý měl zpočátku velmi negativní recenze, než byl objeven jako filmová klasika.

Petr A. Bílek ve Tvaru 1996/14 dále upozorňuje, že kritik nikdy nenosí jen jedinou masku, má psát vždy způsobem odpovídajícím účelu média, pro které píše: „V recenzi lze být zkušebním čtenářem či soudcem, v článku pro *Nové knihy* se - už z principu fungování tohoto periodika - nemá smysl tvářit, že k reklamnímu agentství bych Já nikdy neklesl. Šlechtitelem lze zas být v širších úvahách, dávajících věci do souvislostí...“

Ne vždy je tedy možné či účelné nasadit tu nejvyšší měřítko. Mohlo by se stát, že byste se minuli s publikem a šli byste takřka jako s kánónem - či s kánónem - na vrabce. Frederik Pohl, který vedl recenzní rubriku v SF magazínu *Galaxy*, vzpomíná, že se zpočátku snažil o publikování náročných, intelektuálních recenzí. Na základě negativních ohlasů si v krátké době redakce uvědomila, že většina čtenářů se mnohem raději spokojí s nekomplikovanou recenzí pojatou víceméně jako doporučení, zda knihu koupit či nekoupit.

Tento příklad je exemplární. Nelze soudit stejným metrem řekněme náročný psychologický román s fantasy románem debutující dvacetileté autorky. Musíme nejen cítit médium, pro které je kritika určena, ale i místo díla v literární krajině. Kritické texty takového Jana Lopatky byly sice pronikavou sondou do zkoumaných děl, ale u naprosté většiny čtenářů by zklamaly, což se týče doporučující funkce koupit-nekoupit. Lopatka totiž nemilosrdně tepal i do děl V. Párala, B. Hrabala či M. Kundery, a to byla přitom špička tehdejší české prózy. Žánrová, populární četba pak teprve vyžaduje vlastní kritéria. Domnívám se, že diskuse o těchto kritériích je i ve světovém kontextu teprve na počátku a že je nejvyšší čas se jí zabývat.

Třináctero příkázání

Následující „příkázání“ jsem nečerpal z literatury, spíše jsou výsledkem mého zkoumání dobrých a špatných recenzí a přemýšlením nad tím, jak by měla být dobrá recenze napsána. Netvrdím samozřejmě, že jsou to zjištěná bůhvíjak originální; přesto myslím stojí za to shromáždit je tu pod jednou střechou. Pokud to bylo možné, doplňuji tvrzení podpůrnými argumenty autorů.

(Kéž bych se všemi pravidly dokázal sám řídit...)

Příkázání první:

K dílu bez předsudků a individuálně přistupovatí budeš

Dejte autorovi šanci zapůsobit, nenechte se odradit tématem, obálkou, ani začátkem

knihy. Nic předem neočekávejte. Dovolte dlu, aby vás strhlo, prožijte ho. Buďte zcela otevření všem složkám díla, některé mohou být tak silné, že napraví slabosti jiných. Nevybírejte si záměrně k recenzování díla jen proto, abyste je mohli rozcupovat.

Ačkoliv se zdá, že je to v rozporu s následujícími příkázáními, každé dílo si trochu samo vynutí způsob, jakým o něm máme referovat. Ale jen do jistých mezí. Jan Lopatka například upozornil, že některá díla strhávají kritickou dlaku natolik, že se kritiky na ně téměř nedají rozlišit od kritizovaných děl.

Nedovolte také, aby se vaše recenze podobaly jedna druhé a aby se pro vás recenzování stalo velkovýrobnou náporu, střížených podle jednotnéhoustru. F. X. Šalda pravil: „Té rozkoše: člověk se naučí metodě, osvojí si kritický slovník, kritický žargon a má právo kritizovat všechno napořád, pracovat ve velkém, klidně a spokojeně jako parní mlátička. Kritika stala se této době zaměstnáním a často i obchodem, je-li provozována s přiměřenou dávkou umělecké tuposti a bezpohlednosti, jimž se říká zdvořilým jazykem také objektivnost.“

Příkázání druhé:

Zřetelná kritická kritéria sobě stanovíš

Kritik nesmí čekat, že jeho závěry s ním budou sdílet všichni, ale z jeho recenzí by měla vyplynout jeho kritéria a ta by měla být pro čtenáře pochopitelná a přijatelná.

Immanuel Kant: „Každá kritika je podřízena imperativu soudit tak, aby se její kritéria mohla stát kritérii všech. Svými hodnotovými soudy musí dodat přesvědčivost těch kritérií, o něž se opírá.“

Viktor Šlajchrt, kritik *Respektu*, tvrdí, že podle jasného kritického metru se pozná dobrý kritik. Ne všichni ale tento názor sdílejí. Václav Černý naopak píše, že kritik nesmí do

díla přinášet kritéria uměleckého soudu zvnějšku - dílo přináší na svět soustavu požadavků na sebe samo. „Jen podle nich, jen svým vlastním úmyslem, významem a cílem, který si dalo, a mírou úspěchu či neúspěchu, s níž je splnilo, může být dílo souzeno.“

Příkázání třetí:

Ději, neboli syžetu, přehnaně prostoru věnovatí nebudeš a za slovy významy najdeš

Prokletím většiny amatérských recenzí je zbytečné líčení děje v neprospěch zájmu o cokoliv jiného. Jednak je to dáno tím, že mnozí prostě ani nevědí, o čem jiném v recenzích psát. Jiní to sice vědí, ale nechají se strhnout k tomu, aby se alespoň na chvíli také stali vypravěči a podělili se se čtenářem recenze o děj, alespoň v kondenzované formě. Neznamená to neřčí vůbec, o čem kniha je, ale na to bohatě stačí několik málo vět. V recenzi by ději měla být věnována nanejvýš polovina celkového prostoru.

A hlavně: děj není to, o čem byste měli referovat. Děj je vlastně z hlediska kritiky to nejméně zajímavé, nejste-li zrovna formalistou či strukturalistou. Je to jen první, nejpovrchnější vrstva díla. Karel Čapek o jednom kritikovi výsměšně napsal: „Myslí si, že podává obsah, když namáhavě a školácky přezvukuje zevní děj.“

Osobně mě vždy zajímalo víc, co autor vyjádřil, aniž by to napsal, nebo dokonce aniž by to vyjádřit chtěl.

Příkázání čtvrté:

Argumentovatí budeš

Vaše soudu a hodnocení musel být podpořeny argumenty. Jak jinak vám má čtenář věřit, odkud má vědět, jak jste k těmto závěrům došli?

Příkázání páté:

Neukrojíš si velkého krajíce

Kritik, zejména recenzent, by měl zvážit své schopnosti a svou erudici a nepouštět se do hlubší kritiky náročných děl. Chcete-li jít dál než k povrchním čtenářským zážitkům, vyberte si autory, na které stačíte, s nimiž dokážete vést dialog. Je tristní, když je kritik výrazně hloupější (rozuměj méně všímavý, méně jemný ve vnímání, méně vzdělaný) než autor díla.

Příkázání šesté:

Dílo do kontextu zasadíš

Není to vždy třeba, je nutné zvážit, v jakém případě to přispěje k poznání díla. Máme na mysli například kontext tvorby daného autora, kontext žánru či kontext doby, v níž dílo vzniklo. Bez toho je těžké posuzovat například autorovo novátorství či přínos díla žánru. V některých recenzích významných kritiků je kontextu a souvislostem nacházejícím se v

díla věnována dokonce naprostá většina pozornosti. Příkázání sedmé:

Nenecháš se stylem beletristů zahanbiti a kritiku umně napišeš

Kritika je také literární útvar. Není důvod, aby styl vaší kritiky byl školometský, upjatý a výrazově chudý. Mnozí vynikající kritici si osvojili styl, který je stejná radost číst jako samotná díla. Pro představu se stačí začíst do tolikrát zmiňovaného Šaldy. Není důvod, proč v kritice nepoužívat metafory a další nástroje beletristů. Stejně jako v původním díle, i v kritice někdy stačí jen napovědět a ne všechno polopaticky dopovědět. Nesmí to být ovšem na úkor srozumitelnosti, nesmí to být samoučelné ornamenty slov. A ještě něco - kritik, který dokáže psát výpně, má před ostatními ohromný náskok.

Příkázání osmé:
Nebudeš si servítků bráti

Kritik má znát míru, ale nesmí být bezdůvodně ohleduplný. John Clute, snad nejznámější kritik anglofonní science fiction, to ve svém esejí *Necessary Golems* vyjádřil velmi trefně:

„Kritici, spisovatelé a čtenáři SF se pohybují v těsném shluku různých spřízněných skupin. Díky tomu je pro kohokoliv, kdo měl s žánrem alespoň několik let co do činění, poměrně obtížné vyhybat se kontaktu se značnou částí ostatních, kteří jsou v SF aktivní. Výhody takového sblížení jsou zřejmé. Ale máme důvod se domnívat, že pro SF kritiku takové bratříčkování není příliš zdravé. Kritiky a recenze to celkem logicky vede k nesčetným strategiím majícím za cíl vyhnout se vnitřním třenicím: vyhýbají se recenzování knih od svých známých (což v posledku může být převážná většina všech SF autorů), dusí v sobě negativní reakce a zatímco se kolem půlnoci vzhopili k záchvatu upřímnosti, k ránu již text uhlazují. Výsledkem je, že tento SF úl bzučí samými 'přáteli', kteří si navzájem nerecenzují knihy, aby nemuseli vyjít pravdu - a to je skutečně smutný aspekt SF komunity.

Recenzenti, kteří neříkají pravdu, jsou jako cholesterol. Jsou to tukové nánosy. Dusí samotné srdce. I já jsem určitě již ucpal několik arterií a držel ústa v zájmu takzvaného přátelství, což koneckonců není nic jiného než snaha vyjít se zdravou kůží. Snad je načase s tím přestat. Snad bychom měli vyhlásit *Protokol naprosté upřímnosti*, úmluvu v rámci komunity, že tvrdost ve vlastních řadách je méně nebezpečná než všeobecné poplácávání po zádech; že říkání pravdy je vyjádřením lásky: k sobě, k ostatním i k žánru, který se honosí tím, že pravdu odjakživa čtil, především pravdu k takovým podstatným věcem, jako je lidstvo a budoucnost. Protože pravda je vše, co máme. A když si ji nebudeme říkat, nikdo jiný to za nás neudělá. A jestli přitom naděláme občas paseku, ujede nám nějaký výraz, jestli občas vyřežeme do masa čerstvých knih namísto pravdy jen pokrouce-

nou karikaturu, budiž. Jistá míra přehmatů je nevyhnutelná.“

Pozor ale na to, aby kritik „nezrejkovatěl“, aby se nestal kyselým citronem z povolání. Basilio Baltasar napsal: „Která autorita si nepeře být zároveň milována i obávána? V osobě kritika je tento antagonismus doveden k nechutnosti: Kdo nekouše, toho si nikdo neváží.“

Dodáme: Kdo kouše pořád, tomu nikdo nevěří.

Příkázání deváté:
Svůj žánr
jakož i dílo autora budeš znáti

Pokud by SF román recenzoval sebekvalitnější kritik, jenž tento žánr jinak nečte, vždy bude jeho kritika pro SF čtenáře neúplná. Jestliže chcete soustavně recenzovat díla science-fiction nebo fantasy, dokonalá sečtělost v těchto žánrech je nezbytná. A nejde jen o sečtělost kvůli tomu, abyste měli přehled a mohli zodpovědně říct, že toto dílo je ve svém žánru výjimečné nebo podprůměrné. Je zapotřebí také léta věnovat přemýšlení o žánru jako takovém, o jeho pravidlech a měnících se paradigmatech.

Takovým typickým žánrovým kritikem je právě John Clute. V recenzích si velmi často podrobně všímá, jak poctivě autor hraje žánrovou hru, kde pravidla porušuje, kde používá a kde je mění ve prospěch věci. Možná i proto je právě Clute jakožto kritik SF tolik uznávaný. Možná je toto jedna z nejlepších cest, jak seriózně recenzovat díla populární literatury.

A nemusím snad ani dodávat, jak podstatnou výhodou při psaní kritiky je znalost autorových předchozích děl. Pro podrobnější kritický článek je také dobré přečíst si i rozhovory, které autor poskytl.

Příkázání desáté:
Jiné kritiky budeš čísti

Pro kritika není důležitá jen znalost autorových předchozích děl, ale i znalost textů, které byly o něm napsány. (He, další důvod k nářku nad chatrným stavem dosavadní SF kritiky.) Kritik tak nevede dialog jen s dílem, ale i se sítí sekundární literatury, již je obořkáno. Kromě toho četba jiných kritických děl každého kritika vychovává, stejně jako spisovatele vychovává četba románů jiných autorů. Znalost kritické teorie je pro kritika, který to myslí vážně, také podstatná. Běžný recenzent bez vyšších ambic nemusí studovat literární teorii, ale měl by alespoň znát několik základních literárně-teoretických pojmů, aby se vůbec mohl o tvaru díla přesně vyjadřovat.

Příkázání jedenácté:
Osvobodíš dílo ze zajetí autora jeho

Toto příkázání jsem přidal výhradně kvůli podnětné úvaze obsažené v již citovaném Clutově esejí *Necessary Golems* vydaném v jeho souboru recenzí *Look At the Evidence* (1995). Kritik zde ukazuje, že dílo je otevřené

a nepatří autorovi o nic víc než vlnavému čtenáři. John Clute píše (místy cituji volněji):

„Chtěl bych nejprve vysvětlit významy anglického slova *misprison*. Může to znamenat neoznámení zločinu, zahlázení stop, omyl, přestupek, zanedbání úřední povinnosti, pohrdání, podceňování, nepochopení, úřednický omyl, deformaci nebo neoprávněné podezření. *Misprison* (říkejme tomu třeba *chybný úkon*) je zkrátka to, čeho se dopouští kritik, když hovoří o knize. Chtěl bych zde nyní ukázat, že tento chybný úkon není jen nevyhnutelný, ale že je dokonce správný.

V 70. letech mi vyšel román. Vyšlo na něj několik recenzí, vesměs příznivých, ale byly tam i velmi negativní. Z těch všech recenzí si však pamatuji jen jedinou. Jejím autorovi se můj román líbil natolik, že o něm začal přemýšlet, i když mám dojem, že na něj velký dojem neudělal. Důležité každopádně je, že tu knihu nepochopil. Napsal, že můj román vděčí za mnohé latinskoamerickým vzorům, především magickému realismu. Každá stránka podle tohoto recenzenta nese jasný vliv magického realismu.

Šlo o zřejmý chybný úkon, omyl, nepochopení. V 70. letech jsem byl mnohem větší literární ignorant než dnes. Jedinými latinskoamerickými autory, které jsem tehdy četl, byl Borges a Jorge Amado. Recenzent měl ale na mysl očividně Marquése a toho jsem v té době neznal. Kritik přišel s něčím, co se mu zdálo být pravdivé, vztáhl tuto domněnku na můj text a 'interpretoval' mé vzácné dílo, způsobil jej obrazu svému. Zkrátka tu knihu přetvořil. Měl jsem z toho mít radost?

Ano, měl. Pouze tato recenze předvedla zápas čtenáře s textem, jen tento recenzent mě něco naučil o tom, co jsem napsal. Tím, že mé dílo přetvořil, přiměl mě podívat se na ně novými očima a uvidět jej jako samostatný text, už ne můj. Můj román tak opustil rodné hnízdo.“

V téže esejí Clute líčí ještě jednu velmi negativní recenzi, tentokrát na svůj první soubor kritik *Strokes* (Zásahy). Jistý recenzent jménem Latham tu knihu zcela zničil, v mnoha věcech byl nespravedlivý, ale Clute - evidentně vycházející z kritického přístupu Rolanda Barthesa - mu to odpouští a píše: „Většina z té recenze je čirá zábava, je to něco, co kritik dělá vždy, když je na tahu na branku. Každý, kdo recenzoval knihu, ví, co mám na mysli, každý zná ten pocit, když se zakousne do masa až na kost. Latham tančí svůj kritický taneček a dopouští se také chybných úkonů. Ale ne každý chybný úkon z vás dělá spoluvůdce díla. Spoluvůdce, to není házení bahnem autorovi do tváře. Ten chybný úkon, který mne zajímá a o který se budu vždy snažit, není pošklebování se dílu, ale je to něco, o co se snažil doktor Frankenstein, je to vykopení. Protože dokud není text správně přeorán, náležitě napaden, je to jen nezájímavá mrtvola. Slova napsaná autorem jsou mrtvá, dokud nejsou přečtena čtenářem, dokud nejsou znovustvořena kritikem

a v tomto smyslu je kritikem jak recenzent, tak i pouhý čtenář knihy. (...) V tu chvíli jsem začal chápat, co to znamená být chápán. Být uvězněný ve světle cizí mysli. Co to znamená být poslušen Protokolu nejvyšší upřímnosti. Sice jsem se musel usmívat nad stylem Lathamovy recenze, která bezděky napodobovala můj vlastní styl psaní, ale na druhé straně jsem nahlédl, že ten divný strašák do zelí v podobě mé knihy, který onen kritik spatřil svým vnitřním zrakem, má jistou objektivní existenci. (...) Latham odvedl svou kritickou práci dobře: odmaskoval dílo, přetvořil jej, osvobodil jej od jeho autora a od přátelského bzukotu sciifistického úlu a nakonec mu vdechl samostatný život. Jediným privilegiem autora je být nepochopen (kolik jiných nedostane šanci ani k tomu?) a privilegiem kritika je toto nepochopení formulovat. S Lathamovou pomocí jsem spatřil, jak je dílo vnímáno jinými. A o to se snažím i já. Přetvářím knihy v monstra, která by vlastní rodiče sotva poznali. Ale v rámci SF světa to jsou monstra odvedle. Pokrevní monstra, která všechna nosí moji tvář."

(V té poslední větě jste možná poznali parafrázi závěru Martinovy povídky *Pisečníci*. Drobné narážky na jiné ikonické SF texty a fráze jsou Clutovou specialitou.)

Příkázání dvanácté:
Pokoru i patřičné proporce
však zároveň zachováš

Pokora je něco, čím je třeba vyvažovat kanibalské sklony nad kritizovaným dílem. Již jsem zde citoval z *Rozhovoru o kritice*, který vedl Karel Čapek s několika dalšími literáty. Nejzajímavější postřehy však měl zapisovatel této diskuse, Josef Kodáček. Dvakrát tučně jsem si zatrhl tato slova, snad nejtrefnější a nejnadhlasovější z celého textu: „Většina kritiků se domnívá, že jejich hlavním úkolem je soudit dílo, jak tu bylo řečeno. Právý kritik však soudí sebe. Nemá mít umělec trému před kritikou, nýbrž kritik má mít trému před dílem. Jemu klade dílo otázky, jeho vnímavost, citlivost, styl, světový názor zkoumá. (...) Kritik, který nezápasí s dílem, jako zápasil autor se svou láskou, který v průběhu práce necítí hrůzu z úkolu, jež si předsevzal, z jeho velké odpovědnosti, koho se nechápe zoufalství, dokud nezmohl své látky, (...) kdo nerozpoutal a znovu nezmohl (...) vášně svého života, (...) kdo nemá přesvědčení, že vidí dílo poprvé a nově, zrakem neopložitelným, kdo se při kritickém psaní neoddá plně pokoře a nerozpoutá celou statečnost, kdo prostě nepřiblíží se hlubokým slám života, - není kritik, nýbrž recenzent."

Jiří Peňás vidí jako protiklad k takové pokoře „duch kritického triumfalismu a fundamentalismu, jejichž zájmem je nad dílem (zvláště pokud bylo jinde přijato vstřícně) slavně zvítězit, nejraději ho ukopat."

Recenzent nesmí být ani hnidopíchem. Odhalení věcné chyby nebo prohození jmen postav je vnitřně uspokojující, ale uvažte

dobře, nakořl je nutné rozepisovat se o takových detailech, píšete-li krátkou recenzi. Uvažujte o proporcích. Pokud kromě líčení děje spotřebujete zbytek recenze na radostné kotrmelce nad dvěma překlepy, mohli by si autor i čtenář myslet, že jinak ke knize nemáte co říci, že jinak vám připadá dokonalá.

Příkázání třinácté:
Na literární složku knihy
orientovati se především budeš

Kritik má hodnotit především dílo samo, jeho obsah. V naší kolíně jsme byli řadu let bohužel svědky tak ledabylého nakladatelského zacházení s knihou, že se ustanovil zvyk věnovat nemalou pozornost také uměleckému ztvárnění obálky, sazbě, kvalitě překladu a redakční práce. Snad je načase tuto práci omezit. Recenzent není výtvarný kritik ani počítač překlepů. Je únavné na konci téměř každé SF recenze číst přípodotky k překladu a nedostatečné redakční práci. Překlad by měl být zmíněn jen tehdy, je-li opravdu mimořádně vydařený a dílo překladatelsky náročné, nebo je-li překladatelem opravdu zneučtěno. Zabývejme se špatnou nakladatelskou prací v samostatných článcích nebo v dopisech vydavateli. V referování o dílu se věnujme dílu samotnému.

A to je vše. V příštím čísle přineseme ukázky některých zahraničních recenzí.

Doporučená literatura
v češtině a slovenštině:

Barthes, Roland: *Kritika a pravda*. Dauphin, 1997.

Barthes, Roland: *Rozkoš z textu*. Slovenský spisovatel, 1994.

Čapek, Karel: *O umění a kultuře III*. Československý spisovatel, 1986.

Černý, Václav: *Co je kritika, co není a k čemu je na světě*. Blok, 1968.

Haman, Aleš: *Nad literární kritikou*. Tvar, 1996, č. 17.

Haman, Aleš: *Nástin dějin české literární kritiky*. H+H, 1999.

Janoušek, Pavel: *Time-out*. Host, 2001. (Především stať *Císařovy nové šaty*.)

Literární kritici o literární kritice. Tvar, 1996, č. 7-10.

Lopatka, Jan: *Předpoklady tvorby*. Československý spisovatel, 1991.

Lopatka, Jan: *Šifra lidské existence*. Torst, 1995.

Novák, Arne: *Kritika literární*. Topič, 1925.

Šalda, F. X.: *Boje o zřetel*. Unie 1915.

Thibaudet, Albert: *Román a kritika*. Odeon, 1987.

Úvod do literární vědy. Herrmann a synové, 1999. (Kapitola *Literární kritika*.)

Vlašín, Štěpán a kol.: *Slovník literární teorie*. Československý spisovatel, 1977.

ČTĚTE ČASOPISY MF
vydávané v dubnu

LIDÉ A ZEMĚ

MONOTÉMATICKÉ ČÍSLO
TYROLSKO

Okouzlení Tyrolskem; Od Ötziho k Tony Sailerovi; Den v Innsbrucku; V domácích horách; Zámek Ambras a jeho sbírky, aneb příběh neposlušného prince; Zápisky z „poněkud neobvyklého způsobu pozdního léta“; Tradice především; Lyžování na ledovcích; Dobrou chuť; Jako perlový náhrdelník; Matyáš Bernard Braun – persona non grata ve svém rodišti; Tyrolské sýry; Na zdraví! Na krásném zeleném Innu

Luxusní biz-jety Bombardier: Mezi proudovými obchodními letouny nejvyšší třídy zaujímá významné místo typ *Global Express*; **Detroitský autosalon 2002;** *Pikes Peak* - Letos se pojedje už osmdesátý ročník legendárního Závodu do oblak na horu Pikes Peak v Coloradu; **Největší lodní výtah** - Mimořádně zajímavé dílo, největší vertikální lodní výtah na světě, byl loni uveden do provozu na Canal du Centre v Belgii; **Příloha: Noví pomocníci pro vaši zahradu** - sekačky, mulčovače, křovinořezy, vertikutátory...; **Pravěký krokodýl dlouhý jako autobus;** **Je inteligence děděná anebo naučená?**

maminka

MAHULENA BOČANOVÁ
Proč miminka ponocují?; Než se stane prvňáčkem...; Musím přestat, už kvůli dítěti! - Zbavte se kouření; Můj manžel je cizinec; **Bude zase babyboom?**; Dětem se blýská na lepší časy; **9 MĚSÍCŮ SPOLU** - Jak nejlépe prožít nejkrásnější období v životě ženy, vám prozradí **VELKÁ PŘÍLOHA o TĚHOTENSTVÍ**; Objevte město milenců...; Tajemná a sladká Paříž